

MARC-ALAIN OUAKNIN

Virágzó szavak árnyékában

Az olvasásról című nagyszerű könyvében Marcel Proust a maga módján bevezet a biblioterápiába. Majdhogynem egészében idézni kellene, hisz minden mondatával érthetőbbé teszi a könyv és az olvasás világát. Mégis mindössze egyetlen hosszú idézetet közlünk, amelyben Proust kifejezetten az olvasás és a terápia viszonyának némely módozatát világítja meg:

Vannak azonban bizonyos patológikus esetek, voltaképpen lelki válságok (dépression spirituelle), melyek esetében az olvasásnak egyfajta gyógyító szerepe (discipline curative) van, éspedig az, hogy szüntelen ösztönzéseinek köszönhetően az ellustult szellem visszatér a szellemi létbe. A könyvek a terapeuták szerepét játsszák a neuraszténiás betegek mellett. Tudott dolog, hogy bizonyos idegrendszeri bántalmak esetén a beteget elhagyja akarata, bár közben semmiféle szervi bántalma nincsen, s mintha egy mély keréknyomba süppedt volna, ahonnan nem képes egyedül kijönni, és ahol elsorvadna, ha egy erős segítő kéz nem nyúlna feléje. Agya, lába, tüdeje, gyomra sértetlen. Nincs *semmilyen valós akadálya* annak, dolgozzon, járkáljon, tűrje a hideget, egyen. Ám ezeket a cselekvéseket, melyekre nagyon is képes lenne, nem képes akarati. S noha nem is szenved semmilyen betegségben, az akarat renyhességének gyógyíthatatlan következményeként végül szervi bajok jelentkeznének nála, hacsak a bensejéből hiányzó ösztönzést nem pótolja külső orvos, aki helyette akar, mindama napig, amelyen újra meg újra meg nem tanul mindenfélét akarni. Mármost vannak ezekhez a betegekhez hasonlítható lelkek, kiknek lustasága vagy léhasága nem engedi, hogy leszálljanak önmaguk mélyebb régióiba, ahol a szellem valóságos élete kezdődik. Nem egyszer odavezették már őket, de külső beavatkozás nélkül mégsem lennének képesek a lélek felfedezésére, gazdagságának kiaknázására; a felszínen folyamatos önfelejtésben, egyfajta passzivitásban élnek, melyben a gyönyörök játékszerévé válnak, környezetük méretére redukálódnak, hasonlatossá válnak ahhoz a nemesemberhez, ki gyermekkorra óta útonálló társául szegődött, s már képtelen visszaemlékezni túlon túl régen használt nevére; ezek végülis eltörölnék magukban lelki nemességük minden érzését és emlékét, ha egy külső behatás valamiképpen vissza nem vezetné őket a szellemi életbe, ahol hirtelen rálelnek a saját fejükkel való gondolkodás, az alkotás örömére. Világos, hogy ez az ösztönzés, melyet a lusta szellem nem képes saját magában megtalálni, s amelynek következtéppen valaki mástól kell jönnie, csakis az egyedüllétben befogadható, hisz e körön kívül [...] az alkotó szellem meg nem újulhat. A tiszta magányból a lusta szellem semmit nem tud hasznosítani, mert képtelen saját magát alkotó tevé-

kenységre fogni. A legemelkedettebb beszélgetések, a legsürgetőbb tanácsok sem segíthetik, mert ezt a valódi alkotótevékenységet nem tudják közvetlenül kiváltani. Szüksége van tehát *valamely külső beavatkozásra, mely a másiktól ered, mégis a bensejében történik, egy másik szellem ösztönzésére, mely ugyanakkor megkíméli magányát. Láttuk, hogy pontosan ez az olvasás definíciója, és hogy ez csak az olvasásra igaz.* Az efféle lelkekre egyetlen diszciplína gyakorolhat kedvező hatást, nevezetesen az olvasás. Íme ezt kellett bebizonyítanunk, ahogy a matematikus mondaná. Az olvasás ebben az esetben is csak ösztönzés, mely nem helyettesítheti a személyes tevékenységet, de felkelti a cselekvési vágyat, ahogy a fent említett idegbántalmak esetén a terapeuta újraéleszti a gyomor, a lábak, az agy használatának akarását. Többé-kevésbé minden szellem hajlamos az elturnyulásra, arra, hogy alantas szinten stagnáljon; lehetséges, bár nem szükségszerű, hogy bizonyos olvasmányaink izgalma kedvező hatással van személyes munkánkra; több író is említhetünk, akik mielőtt munkához láttak, szerettek elolvasni egy-egy szép oldalt. Emerson ritkán kezdett írni anélkül, hogy újra ne olvasott volna néhány fejezetet Platóntól. Dante sem az egyedüli költő, akit Vergilius vezetett a Paradicsom kapujába.¹

Micsoda boldogság ennyire egyszerű és helytálló szöveggel találkozni! Nem véletlen, hogy *Az eltűnt idő nyomában* szerzőjétől származik, hisz minden elmélkedése mögött az idő húzódik meg mint alapvető dimenzió. Az idő vagy – filozófiaibb szakszóval, amely jobban érzékelteti az idő kiterjedésének dinamikus folyamatát – az időbeliség a biblioterápia középpontja. Proust egész életműve „kis időgyárnak” tekinthető az elbeszélés, az írás és az olvasás eszköztárának közvetítésével.

Hozzáférés az időhöz, időgyártás, ember és idő találkozása az elbeszélésnek köszönhetően. Ez minden biblioterápiai elmélkedés alaphipotézise. Hipotézis, amelyet oly csodálatra méltóan fogalmazott meg, magyarázott és fejtett ki Paul Ricœur életművében, különösképpen *Temps et récit* (Idő és elbeszélés)² című trilógiájában. A műben módszeresen veti föl újra és újra azt a kérdést, melyet szövegszerűen megtalálunk Arisztotelésznel, Ágostonnál, Kantnál, Husserlnél és

¹ PROUST, MARCEL: Az olvasásról. Ford. László Tímea. = *Enigma* 2000/2001, 26–27, 79–81. (László Tímea fordításának némiképp módosított változatát használok. A kiemelések Marc-Alain Ouaknin kiemelései. – A ford.)

² RICŒUR, PAUL: *Temps et récit I.* Paris, Seuil, 1983, *Temps et récit II. La configuration du temps dans le récit de la fiction.* Paris, Seuil, 1984, *Temps et récit III. Le temps raconté.* Paris, Seuil, 1985. Ezt a reflexiót további két mű egészíti ki: *Du texte à l'action. Essais de herméneutique II.* Paris, Seuil, 1986; *Soi-même comme un autre.* Paris, Seuil, 1990. Erre a problematikára vonatkozik még néhány tanulmány a következő kötetben: *Lectures II. La contrée des philosophes.* Paris, Seuil, 1992. Föllelhető továbbá négy kötet, melyeket a *Temps et récit* kérdéskörének szenteltek, magának Ricœurnek fontos hozzájárulásaival. Az *Esprit* Paul Ricœurnek szentelt 1988-as száma; *Temps et récit de Paul Ricœur en débat.* Paris, Cerf, 1990; az *Études phénoménologiques* folyóirat 11. száma: *Paul Ricœur: temporalité et narrativité.* Paris, Ousia, 1990; a Cerisyben megrendezett kollokvium anyaga: *Paul Ricœur, les métaphores de la raison herméneutique.* Paris, Cerf, 1991.

Heideggernél: mi az idő?³ A bölcselet vagy a fenomenológia Ágostontól Heideggerig tartó abbéli kudarcának nyomán, hogy az idő fogalmának jelentéstartalmát kielégítően meghatározza, Ricœur megkísérli, hogy új utat találjon e kérdés megoldására. „A cím – *Idő és elbeszélés* – egyszerűségénél és szerkezeténél fogva túlságosan is hasonlít Heidegger *Lét és idő* címéhez ahhoz, hogy ne az ő műve folytatásának vagy viszonyulásának tűnjék.”⁴

Ricœur válaszát a következőképpen fogalmazhatjuk meg: az időfilozófia kudarcra lényegileg hozzátartozik magának az időnek a természetéhez. Az idő nem engedi magát fogalmilag meghatározni. A felfoghatatlan idő a gondolkodás kihívása. „E kihívásra pedig immár nem a filozófia fog válaszolni, amely szemlátomást kimerítette lehetőségeit, hanem az elbeszélés.”⁵ Alaptézis: „Az idő oly mértékben lesz emberi idővé, amely mértékben elbeszélő módon artikulált. És fordítva, az elbeszélés annyiban jelentőségteljes, amennyiben megrajzolja az időbeli tapasztalat vonásait.”⁶

Körköröség van tehát elbeszélhetőség és időbeliség között, de nem *circulus vitiosus*, hanem „egészséges kör”, amely lehetővé teszi, hogy „jobban legyünk”. Az elbeszéléssel az idő kilép a filozófiából, hogy belépjen az életbe... „Az elbeszélés akkor nyeri el teljes jelentését, amikor az időbeli írás feltételévé válik.”⁷

Az ember időhöz való viszonyának három módozatát fontos megkülönböztetnünk:

- elgondolja az időt: fogalmivá tett idő
- tudatában van az időnek: megtapasztalt idő
- megéli az időt: megélt idő

Az időhöz való hozzáállás e három módozata nem ugyanazon egyedi időhöz viszonyuló három különböző magatartástípus, hanem három, ontológiai struktúrájában egymástól teljes mértékben eltérő esemény. Lényegében élesen elkülönülő valóságokról van szó, bár egyetlen közös nevük „az idő”.

Még ha az *Idő és elbeszélés* az időről szőtt elméleti reflexió, s ily módon elsősorban az „elgondolja az időt” és a „tudatában van az időnek” módozathoz tartozik is, az elbeszélés hatásaira alapozott biblioterápia minden kétség nélkül a *megélt időhöz* tartozik: „A *megélt idő* abban az értelemben különbözik a *megtapasztalt időtől*, hogy a *megélt időben* maga az idő nem válik szükségszerűen az öntudat tapasztalati tartalmává. Más szóval utóbbi esetben az idő nem föltétlenül alkotódik meg noematikusan mint az intencionalitás tárgya. A megélt időben az öntudat

³ RICŒUR, PAUL: *Temps et récit III. Le temps raconté*. Paris, Seuil, 1985, 144.

⁴ GRONDIN, JEAN: L'herméneutique positive de Paul Ricœur. In: BOUCHINDHOMME, CHRISTIAN – ROCHLITZ, RAINER (Éd.): *Temps et récit de Paul Ricœur en débat*. Paris, Cerf, 1990, 127.

⁵ GRONDIN, JEAN: *I. m.*, 130.

⁶ RICŒUR, PAUL: Hármas mimézis. Ford.: *Angyalosi Gergely*. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 1999, 255–309, 255.

⁷ Uő.

területére bekerülő minden, az életet alkotó elem benne van, anélkül, hogy az időbeliség mint olyan benne szükségképpen megjelenék.”⁸

*

De térjünk vissza Prousthoz.

Az idézett szövegben az „idő” szó egyszer elő nem fordul. Az idő az akarattal egyidejűleg tűnik el, vagyis amikor „a beteget elhagyja akarata”, „mintha egy mély keréknyomba süppedt volna”. A test ép: „Agya, lába, tüdeje, gyomra sér tetlen. Nincs *semmilyen valós akadály* annak, dolgozzon, járkáljon, túrja a hideget, egyen. Ám ezeket a cselekvéseket, melyekre nagyon is képes lenne, nem képes akarni.”⁹ Ez a leírása annak a „különös rossz közérzetnek, melyet depresszióknak nevezünk”.

A kórtünettan középpontjában: fáradtság, tehetetlenség, unalom, de főként kimerültség, majd a vágy eltűnése... A vágyakozás képességének elemi elcsökevényesedéséről van tehát szó. Mindent érint, a libidót természetesen, az étvágyat, az intellektuális kíváncsiságot, magát az akarat akarását is. Még az öröm átérzésének képessége is eltűnik: ez az *anhedónia*. Amiből pedig igazi érzéketlenség és érzéstelenség következik mindennel szemben, ami van, s ez elvezethet a végső akadályozottsáig, a cselekvés megszűntéig.

A depressziós létlenségben vesztelne? Súlyos esetekben teljes tudatvesztést (sidération) figyelhetünk meg. Ezek a helyzetek alacsony önértékeléssel, az egészséget, az emberi és szakmai minőségeket leértékelő gondolatok torlódásával járnak.¹⁰ De a depresszió fő tünete az időfelfogásnak, a később bekövetkező esemény megsejtési képességének (az anticipációnak) a zavara.¹¹ Időbeli vesztelés, időbeli zsákutca és térbeli bezártság. A világ látóhatár nélküli zárt világegyetemként önmagára csukódik. „A depressziós az időhöz viszonyítva gúzsba van kötve, arra kényszerül, hogy ugyanazokat a kínos és leértékelő gondolatokat kórözdze és ismételgesse.”¹² „A később bekövetkező esemény megsejtése az a mozgás, amelynek segítségével az ember teljes lényével a jelenen túlra, egy közeli vagy távoli jövőre tud irányulni, mely lényegileg a saját jövője.”¹³ A depresszió bizonyos értelemben „megcsönkített jövő”.

Érdekes, és fontos megjegyeznünk, hogy múlt nélkül nincs jövő, emlékezet nélkül nincs remény. Ez a megjegyzés teszi lehetővé, hogy jobban megértsük bi-

⁸ Écrits de psychopathologie phénoménologique (Paris, PUF, 1992, 47.) című könyvében KIMURA BIN a megélt idő (átéljük, megéljük az időt) és a megtapasztalt idő (tudatában vagyunk az időnek) közti különbséget hangsúlyozza. Ezt még megtoldhatjuk a fogalmi és filozófiai idővel (elgondoljuk az időt).

⁹ PROUST, MARCEL: *I. m.*, 80.

¹⁰ PROUST, MARCEL: *I. m.*, 27.

¹¹ PÉLICIER, YVES: „Cet étrange malaise, qu'on nomme dépression”. In: Uő: *L'Anticipation, clé du temps du déprimé*. Neuilly-sur-Seine, Euthérapie, 1991, 6.

¹² PÉLICIER, YVES: *I. m.*, 12.

¹³ SUTTER, JEAN: *L'Anticipation*. Paris, PUF, 1983, 22.

zonyos olvasmányok szerepét. A lelki betegségek az idő betegségei, kronopatológiák, melyeket kronoterápiával kell gyógyítani.

Proust szerint a lelki válságnak ezekben az eseteiben lehet „az olvasásnak egy-fajta gyógyító szerepe”.¹⁴ Nem csoda módjára működik, hanem „ösztönzés, mely nem helyettesítheti a személyes tevékenységet, de felkelti a cselekvési vágyat, ahogy a fent említett idegbántalmak esetén a terapeuta újraéleszti a gyomor, a lábak, az agy használatának akarását”.¹⁵

Az olvasás nem csupán a lelki válságból vezet ki, hanem különféle módozatainak köszönhetően lehetővé teheti, hogy visszailleszkedjünk egy olyan harmonikus időbeliségbe, amelyben a jövő a múltból meríti erejét, és amelyben az emlékezet szárnyakat ad a reménynek.

Fordította: *Jeney Éva*

(*Marc-Alain Ouaknin: Bibliothérapie. Lire, c'est guérir. Paris, Seuil, 49–57.*)

IRODALOM

GRONDIN, JEAN: *L'universalité herméneutique*. Paris, PUF, 1990.

PÉLICIER, YVES: „Cet étrange malaise, qu'on nomme dépression” In: PÉLICIER, YVES: *L'Anticipation, clé du temps du déprimé*, Neuilly-sur-Seine, Euthérapie, 1991.

PROUST, MARCEL: Az olvasásról. Ford.: LÁSZLÓ TÍMEA. = *Enigma*, 2000/2001. 26–89.

RICŒUR, PAUL: Hármás mimézis. Ford.: *Angyalosi Gergely*. In: *Úó: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 1999, 255–309, 255.

SUTTER, JEAN: *L'Anticipation*, Paris, PUF, 1983.

¹⁴ PROUST, MARCEL: *I. m.*, 79.

¹⁵ PROUST, MARCEL: *I. m.*, 80.